“ลักขปุราคมาราม”

วัดแสนเมืองมาหลวงหัวข่วงแก้วกว้าง
ท่าท้างหัวเวียงชัย นพปุรีสรีนคระติงสา
เมืองพิงเชียงใหม่

วัดแสนเมืองมาหลวง หรือ วัดหัวข่วง ตั้งอยู่เลขที่ 175 ถนนพระปกเกล้า ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีชื่อภาษาบาลีว่า “ลักขปุราคมาราม” คำว่า ลกฺข หมายถึง “แสน”, ปุรา หมายถึง “เมือง”, คม หมายถึง “มา”, และ อาราม หมายถึง “วัด” รวมความแล้วมีความหมายว่า “วัดแสนเมืองมา” สันนิษฐานว่าวัดแห่งนี้มีความเกี่ยวข้องกับพระญาแสนเมืองมา กษัตริย์ลำดับที่ 7 แห่งราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1928-1944) โดยพระองค์เป็นผู้สร้างหรือพระญาสามฝั่งแกน พระโอรสเป็นผู้สร้างเพื่ออุทิศถวาย เมื่อ พ.ศ. 2063 พระเมืองแก้ว กษัตริย์ลำดับที่ 11 แห่งราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 2026-2068) โปรดให้ขุดรากก่อพระเจดีย์ และต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2064 ได้สร้างพระเจดีย์และบรรจุพระบรมธาตุ ชินกาลมาลีปกรณ์และพงศาวดารโยนก กล่าวว่า “พระเมืองแก้วโปรดให้ สร้างพระเจดีย์ ณ วัดที่พระญาแสนเมืองมาทรงสร้างเมื่อวันศุกร์ เดือน 4 ขึ้น 10 ค่ำ จุลศักราช 883” และวัดแห่งนี้ยังเป็นที่ประดิษฐาน “พระเจ้าแสนเมืองมาหลวง” พระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะสำริดขนาดใหญ่ ซึ่งสร้างในยุคทองของล้านนา มีพุทธลักษณะคล้ายพระเจ้าเก้าตื้อ วัดสวนดอก

พระเจดีย์ลักขปุรคมาราม
เจดีย์ทรงกลมแบบเชียงใหม่ คล้ายเจดีย์พระธาตุดอยสุเทพและเจดีย์วัดชมพู

พระเจ้าแสนเมืองมาหลวง
ปัจจุบันประดิษฐานในอุโบสถวัดแสนเมืองมาหลวงหัวข่วง

เมื่อครั้งเมืองเชียงใหม่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า วัดแห่งนี้ได้รับผลกระทบจากสงครามทำให้เกิดความเสียหาย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2177 พระเจ้าสุทโธธรรมราชากษัตริย์แห่งกรุงหงสาวดี ทรงมีพระราชศรัทธา ได้กัลปนาเงินหมื่นคำพัน และโปรดให้ช่างบูรณะวัด 3 แห่ง ซึ่งได้รับความเสียหายจากสงคราม ได้แก่ วัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่วง) วัดอาภัย (ดับภัย) และวัดสุทธาวาส (ร้าง)

เมื่อ พ.ศ. 2403 พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่องค์ที่ 6 ได้นิมนต์พระสวาธุเจ้าสิทธิ มาดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส พร้อมถวายงาช้างและหีบพระธรรม ต่อมาในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 7 ปรากฏหลักฐานว่าวัดหัวข่วงขึ้นกับหมวดอุโบสถวัดเชียงหมั้น (ต่อมาเขียนเชียงมั่น) และเจ้าอาวาสวัดหัวข่วงดำรงตำแหน่งพระอุปัชฌาหัวหมวด ดำรงตำแหน่งพระครูบาเมือง มีหมวดอุโบสถในการปกครอง 22 หมวด จำนวน 365 วัด ความว่า “วัดหัวข่วง อยู่แขวงด้าวประตูช้างเผือก เจ้าอธิการชื่อทุเจ้าปัญญา เป็นเจ้าอุปัชฌายหัวหมวดเป็นอธิการใหญ่กว่าสงฆ์ทั้งหลายนิกายเชียงใหม่”

วัดแสนเมืองมาหลวงหัวข่วง ได้รับการบูรณะครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2536 โดยครูบาปัญญาวชิระ หรือพระครูสุวัตถิ์ปัญญาโสภิต เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน เพื่อจรรโลงพระพุทธศาสนา และร่วมเฉลิมฉลองในวาระที่เมืองเชียงใหม่มีอายุ 700 ปี และต่อมาได้รับการยกย่องเป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง เมื่อ พ.ศ. 2540

วัดแสนเมืองมาหลวง “หัวข่วง” นครเชียงใหม่

วัดแสนเมืองมาหลวง ตั้งอยู่บริเวณหัวเวียงเชียงใหม่ ใกล้ประตูช้างเผือก ดังพบหลักฐานการเรียกชื่อวัดจากคัมภีร์ใบลาน ความว่า “วัดแสนเมืองมาหลวงหัวข่วงริมประตูช้างเผือก” และ “วัดแสนเมืองมาหลวงหัวข่วงแก้วกว้าง ท่าท้างหัวเวียงชัยในนพปุรีสรีนคระติงสาเมืองพิงเชียงใหม่”

“วัดแสนเมืองมาหลวงหัวข่วง ริมปะตูช้างเผือก”

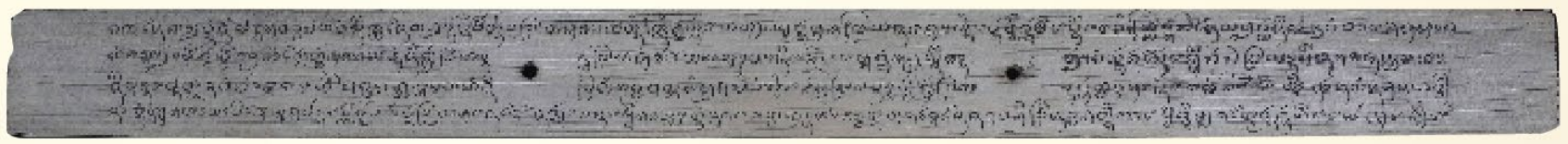

“วัดแสนเมืองมาหลวงหัวข่วงแก้วกว้าง ท่าท้างหัวเวียงชัย
ในนพปุรีสรีนคระติงสาเมืองพิงเชียงใหม่”

จะเห็นได้ว่าชื่อวัดแสนเมืองมาหลวงมีคำว่า “หัวข่วง” ซึ่งบ่งบอกตำแหน่งที่ตั้งต่อท้ายเสมอ เนื่องจากวัดแห่งนี้ตั้งอยู่บริเวณ “หัวข่วง” คำว่า “ข่วง” ในภาษาล้านนาหมายถึง บริเวณ ลานกว้าง และ “ข่วง” ในที่นี้หมายถึง “ข่วงหลวง” คือลานขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ด้านหน้าหอคำ หรือคุ้ม หรือวังของกษัตริย์เชียงใหม่ ใช้ประกอบพระราชพิธีกิจกรรมต่าง ๆ และประชุมไพร่พล ดังนั้น ชาวเมืองเชียงใหม่จึงเรียกชื่อวัดตามตำแหน่งที่ตั้งว่า “วัดหัวข่วง” อันเป็นภูมินามมงคลสืบต่อกันมาช้านาน ในพื้นที่ภาคเหนือ และพื้นที่ใกล้เคียงปรากฏชื่อ “วัดหัวข่วง” อาทิ เมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองลำปาง เมืองเชียงตุง และเมืองยอง รัฐฉาน สหภาพเมียนมา โดยวัดตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของ “ข่วงหลวง” หรือลานกลางเมือง แสดงให้เห็นคติผังเมืองและวัดหัวข่วงในวัฒนธรรมล้านนา

วัดแสนเมืองมาหลวง (ห้าข่าง)
อ. เรือง
จ. เชียงใหม่

คัมภีร์ใบลานของวัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่วง)

วัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่วง) เป็นวัดเก่าแก่และได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์หรือเจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้านาย และคหบดี เดิมวัดแห่งนี้มีหอไตรหรือหอธรรมเพื่อเก็บรักษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ประการสำคัญคือพบหลักฐานการสร้างคัมภีร์ใบลานจำนวนมากแต่ชำรุดเสียหายตามกาลเวลา ปัจจุบันพบคัมภีร์ใบลานคงเหลืออยู่ประมาณ 1,000 ผูก ฉบับที่เก่าแก่ที่สุด คือ ฏีกาธรรมจักร สร้างเมื่อ จ.ศ. 1089 (พ.ศ.2270) ตรงกับช่วงรอยต่อระหว่างที่เมืองเชียงใหม่อยู่ใต้การปกครองของพม่าและการพยายามปลดแอกจากพม่า และคัมภีร์ใบลานที่จารใหม่ที่สุด คือปัญหาดอยหนีบ ธรรมสังเวช อัตตนาวา และพุทธศาสนารอม จารเมื่อ พ.ศ. 2519

คัมภีร์ใบลานที่เก่าที่สุด (โวหารฏีกาธรรมจักร พ.ศ.2270)

“ฏิกาธัมมจัก โวหารเทสนา ผูก ๕ สระเดจจ์แล้วยามตูดบ่ซื่อแล จุลสักราชได้ ๑๐๘๙ ตัว ปลีเมิงเมด เดิน ๑ วัน ๔ สระเดจจ์แล เขียนเมื่อเปนอุปปสัมปนะอารามป่ากวาววันนั้นแลเจ้าเหิย ลายมือบ่งามแล เขียนไว้โชตกะสนาพระโคตรมะเจ้าแด่”

เนื้อหาที่บันทึกในคัมภีร์ใบลานของวัดแสนเมืองมาหลวง (หัวข่วง) ส่วนมากเป็นพระธรรมเทศนา เช่น พระไตรปิฎก นิทานชาดก บทสวด และคัมภีร์ธรรมเทศนาทั่วไป นอกจากนั้นยังพบกฎหมายโบราณ อานิสงส์ ตำนาน และตำราโหราศาสตร์ คัมภีร์ใบลานที่น่าสนใจ คือ คัมภีร์กรรมวาจา (บทสวดภาษาบาลีในพิธีกรรมสงฆ์) พบคัมภีร์กรรมวาจาที่มีสภาพสมบูรณ์ จำนวน 55 ผูก จารด้วยอักษรธรรมล้านนาบนใบลานขนาดใหญ่ และยาวกว่าใบลานทั่วไป ผู้จารคัมภีร์ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ภาษาบาลีเป็นอย่างดี และจารอักษรได้สวยงาม มีการประดับตกแต่งลวดลายบนแผ่นใบลาน และทำไม้ประกับสำหรับหนีบใบลานให้สวยงามเป็นพิเศษด้วย เช่น ลงรักปิดทองทึบ ลงรักทาชาดทึบ ลายรดน้ำ และปิดทองฉลุลาย เป็นต้น ดังนั้นการสร้างคัมภีร์กรรมวาจาจึงต้องใช้ทุนทรัพย์มากกว่าคัมภีร์ใบลานทั่วไป เจ้าภาพผู้สร้างถวายมักจะเป็นเจ้านาย คหบดี หรือผู้ที่มีศรัทธาอย่างยิ่ง เพราะเชื่อว่าการถวายคัมภีร์กรรมวาจาจะได้รับอานิสงส์มากและมีความสำคัญต่อการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนา

ไม้ประกับ และคัมภีร์ใบลาน “กรรมวาจา”

จากการศึกษาคัมภีร์ใบลานวัดแสนเมืองมา (หัวข่วง) พบว่าคัมภีร์ใบลานส่วนใหญ่จารโดยพระภิกษุสามเณรวัดแสนเมืองมาหลวงหัวข่วง โดยพบคำต่อท้ายชื่อหรือคำสร้อยบอกภูมินามของวัด เช่น “วัดแสนเมืองมาหลวงหัวข่วงแก้วกว้าง ท่าท้างหัวเวียงชัย ประตูช้างเผือก” และ “วัดแสนเมืองมาหลวงหัวข่วงแก้วกว้าง ท่าท้างหัวเวียงชัย ในนพปุรีสรีนครติงสา เมืองพิงเชียงใหม่” คัมภีร์ใบลานฉบับที่กล่าวถึงชื่อ “วัดหัวข่วง” พบเก่าที่สุดจารเมื่อ พ.ศ. 2342 (จ.ศ. 1161) และพบชื่ออดีตเจ้าอาวาสวัด คือ ครูบาปวรปัญโญ (พ.ศ. 2334) ครูบามโนชัย (พ.ศ. 2367) และครูบาพินทา (พ.ศ.2439) นอกจากนั้นยังมีคัมภีร์ใบลานบางส่วนที่จารโดยพระภิกษุสามเณรวัดอื่น เช่น วัดสุทธาวาส วัดหอพระ วัดอภัยวัดดวงดี วัดหม้อคำตวง และวัดควรค่าม้า เป็นต้น พบคัมภีร์ใบลานที่เจ้าหลวง เจ้านาย และขุนนางในเมืองเชียงใหม่เป็นเจ้าภาพ คือเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ (ไม่ทราบพระนาม) จำนวน 2 ผูก เจ้าหลวงเชียงใหม่ และแม่เจ้าทิพเกสี (พ.ศ. 2468) เจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว (ต่อมาคือพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ 6) และเจ้าแม่อุสา (พ.ศ. 2387, 2391) เจ้าราชภาคินัย (ต่อมาคือเจ้าแก้วนวรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ 9) และเจ้าแม่จามรี (พ.ศ. 2436) เจ้าจันทน์หอม ถวายตู้พระธรรมและคัมภีร์ใบลาน (พ.ศ. 2419) พระญาสามล้าน และนางใจมา (พ.ศ.2377, 2387) และแสนไชยมงคล และนางอ่อง (พ.ศ. 2409) เป็นต้น
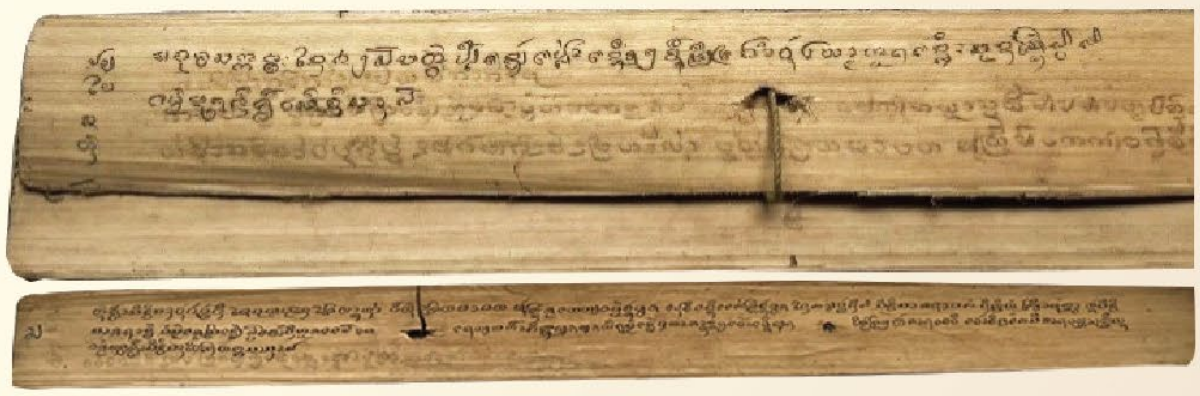
สิทธิสารชาดก (จ.ศ.1287 พ.ศ.2468)

“เชยยลังกาภิกขุ เขียนค้ำชูสมเด็จมหาราชหลวงเจ้าเมืองเชียงใหม่

พร้อมกับด้วยราชเทวี เจ้าทิพพเกสี ราชปุตตาปุตตี...”

การสร้างคัมภีร์ใบลาน หากไม่สามารถจารด้วยตนเอง นิยมจ้างให้ผู้อื่นจาร แล้วนำไปถวายและฟังพระธรรมเทศนา เช่น “สักราช 1241 (พ.ศ. 2422) ปีกัดเหม้า พญาปัญญาแลนางตำเขียว ลูกเต้าชุคน ได้จ้างท่านเขียนวิธูรกับนี้ บัวรมวณแล้วฟังวันเดือนเจียงเพ็ง เสี้ยงทัง 6 ผูก” คำอธิษฐานที่พบส่วนมากจะเป็นการขอให้ผู้จาร และเจ้าภาพได้พบความสุข 3 ประการ คือความสุขในเมืองคน ความสุขในเมืองสวรรค์ชั้นฟ้า และสุขในพระนิพพาน ปราศจากโรคาพยาธิ ขอให้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ขอให้ได้เกิดร่วมชาติกับพระศรีอาริยเมตไตรย และขอให้ได้บรรลุพระอรหันต์ ซึ่งเป็นคตินิยมและธรรมเนียมของชาวล้านนา เช่น “ด้วยเตชะผละบุญอันได้สร้างยังอักขรธรรม พระพุทธเจ้านี้ไว้ขอจุ่งหื้อเป็นปกตุอุปนิสัยประจัยค้ำชูผู้ข้าทังหลาย หื้อได้พลันว่ายรอดเวียงแก้วยอดนิพพาน ตั้งปัจจุปันนะตั้งแต่ภวะนี้ไปภายหน้า แม่นว่าคำมักคำปรารถนาผู้ข้าทังหลายมีร้อยอันพันเยื่องดั่งอั้นก็ดี ขอหื้ออุดมสมฤทธิชุเยื่องชุประการแด่เทอะ”

(กรรมวาจา จ.ศ. 1203 พ.ศ. 2384)

อักษรและศิลปกรรมในการสร้างและจัดเก็บคัมภีร์ใบลาน

การจารอักษรลงใบลาน

การจารคัมภีร์ใบลานของชาวล้านนา นิยมใช้อักษรธรรมล้านนาเป็นหลัก แต่ในส่วนปกหน้า ปกหลัง หรือบันทึกท้ายเรื่อง อาจพบการจารอักษรอื่น เช่น อักษรฝักขาม อักษรไทนิเทศ อักษรไทย และลวดลายเส้นต่าง ๆ ซึ่งแสดงถึงความรู้ในการใช้อักษรและทักษะทางศิลปะของผู้จารด้วย

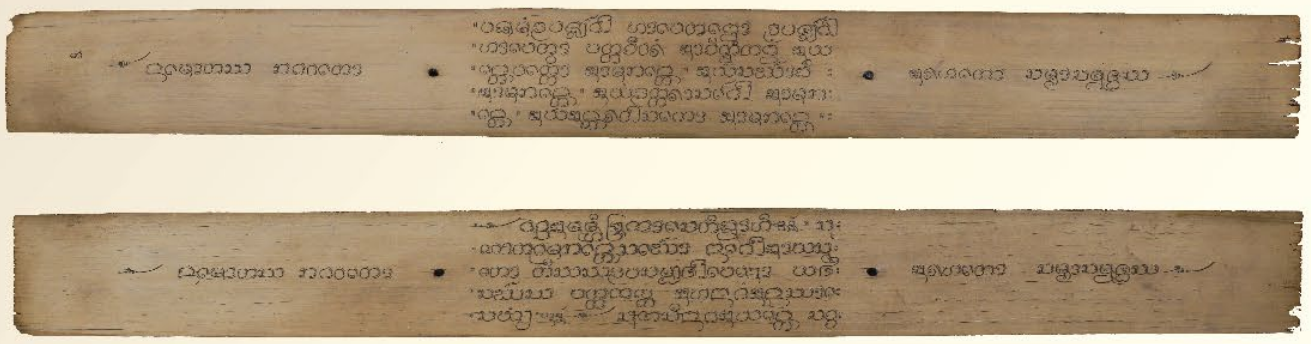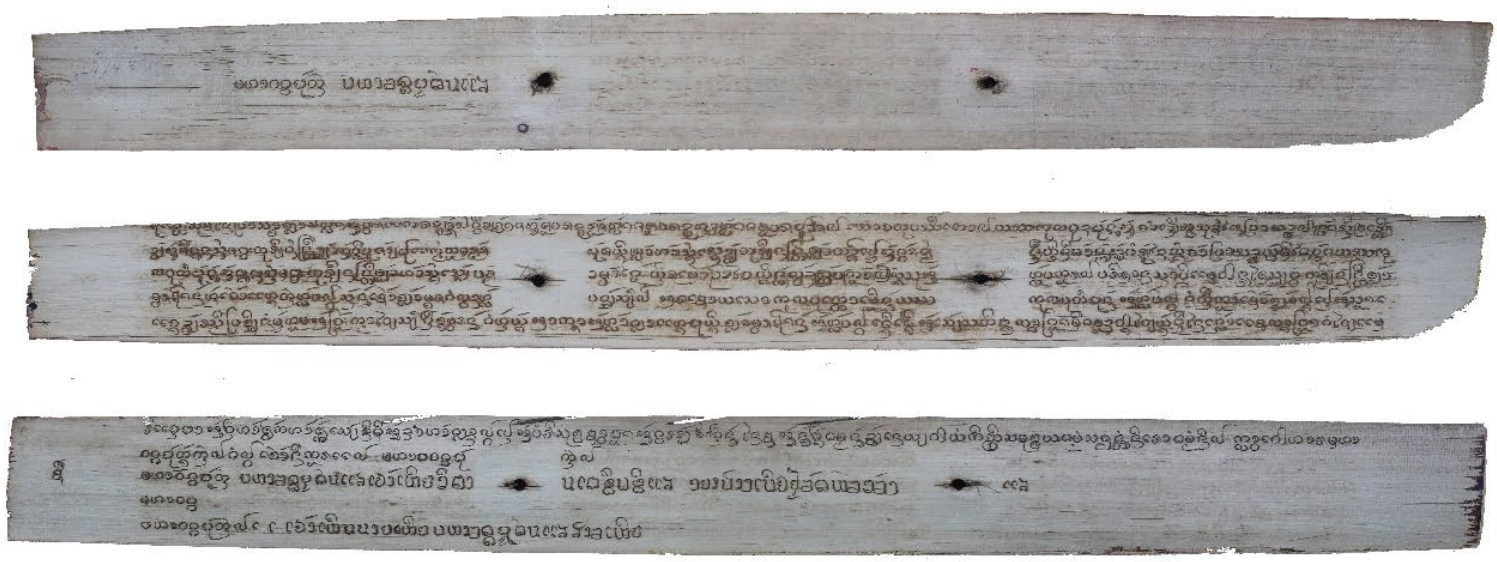

การจารอักษรฝักขาม

“มหาวัคค์ ผูกต้นแลเจ้าเหย ขี้ค้านเตมธีแล เขียนปางเมื่อ

อยู่วัดหัวข่วงเจ้าเหยนายเหย มหาวัคค์ผูกต้นแล สาวเหย”

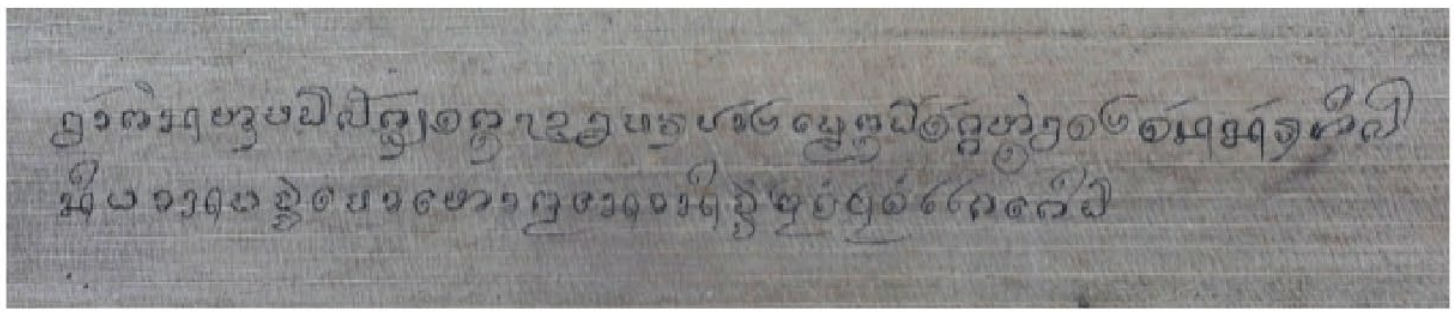

การจารอักษรไทนิเทศ

ข้าตนหน้อยสีวิไช เขียนปางเมื่ออยู่วัดหัวข่วงวันนั้นกี้แล

นิพานปจฺจโย โหตุ โน นิจฺจํ ธุวํ ธุวํ แด่เตอะ ฯ”

การจารอักษรไทย

“อันข้าได้ลิขิตนี้ ข้าขอหื้อเป็นไม้ไต้ส่องขึ้นนิพพานจิ่มแด่เตอะ

ตัวหนังสือข้าบ่งามสักหน้อยแลเจ้าเหย”

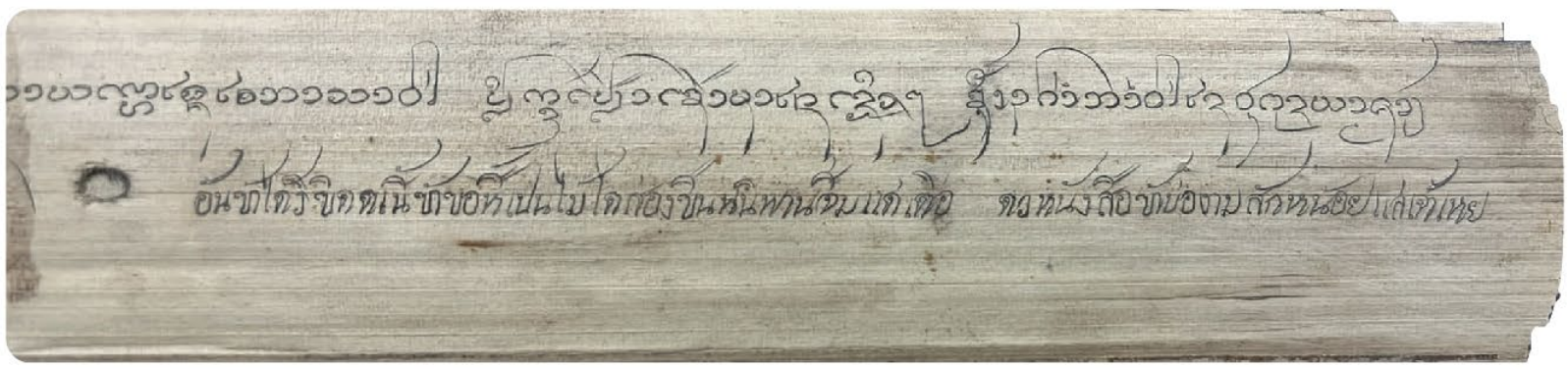

การเขียนสัญลักษณ์และลวดลายประดับในใบลาน

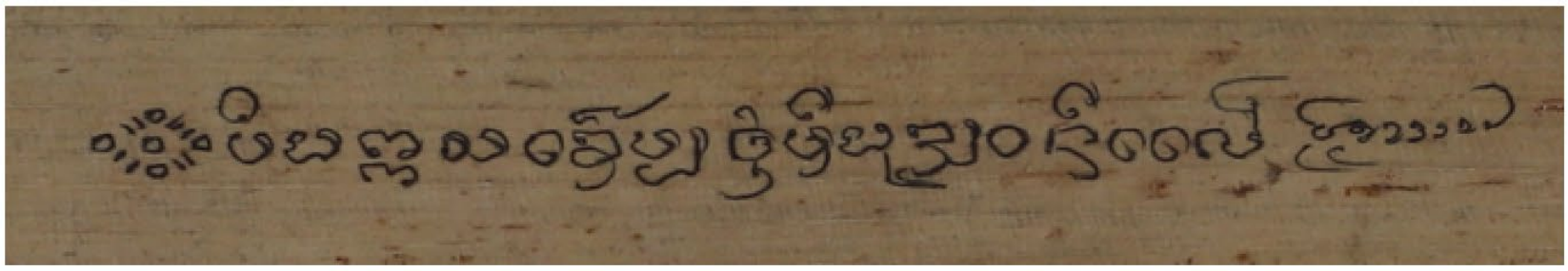

งานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ใบลาน

งานศิลปกรรมที่เกี่ยวกับคัมภีร์ใบลาน พบการทาสันใบลานด้วยรัก ชาด หรือปิดทอง การประดับตกแต่งลวดลายไม้ประกับ การแกะสลักไม้บัญชัก (ป้ายชื่อคัมภีร์) การทำผ้าห่อคัมภีร์ และการประดับตกแต่งตู้พระธรรม เป็นภูมิปัญญาในการรักษาคัมภีร์ใบลานมีอายุยาวนานที่สุด และเพื่อความสวยงาม

การประดับตกแต่งสันใบลาน

การตกแต่งไม้ประกับ

การประดับตกแต่งไม้บัญชี

ผ้าห่อคัมภีร์

ผ้าห่อคัมภีร์ (แบบหน้าแคบ) ทำด้วยฝ้าฝ้ายสีแดง ฟ้า และน้ำเงิน หุ้มแผ่นไม้ไผ่

ผ้าห่อคัมภีร์

ผ้าห่อคัมภีร์ ทำด้วยผ้าฝ้ายดิบสีขาว และผ้าไหมสีแดง

ตู้พระธรรม

ตู้พระธรรม ศิลปะล้านนา เทคนิคปิดทองลายรดน้ำ สร้างเมื่อ จ.ศ. 1238 (พ.ศ. 2429) มีจารึกอักษรธรรมล้านนาอยู่ด้านหลังตู้ สรุปใจความว่า “จุฬศักราช 1238 ปีชวด อัฐศก เดือน 5 เหนือ (มาฆะ) ขึ้น 15 ค่ำ วันจันทร์ เจ้าจันทน์หอม พร้อมด้วยราชสกุล โอรส ธิดา หญิงชายเฒ่าแก่และเด็กในวังทุกคน ได้สร้างตู้พระธรรมอันวิจิตรงดงาม ประดับตกแต่งลวดลายด้วยแผ่นทองคำเปลวหลังนี้ เพื่ออุปถัมภ์ค้ำชูศาสนาของพระพุทธโคดมเจ้า ให้อยู่ครบ 5,000 ปี ขอกุศลผลบุญนี้อุปถัมภ์ค้ำชูข้าพเจ้าทั้งหลายให้บรรลุพระนิพพานด้วยเถิด”

(อักษรธรรมล้านนา)

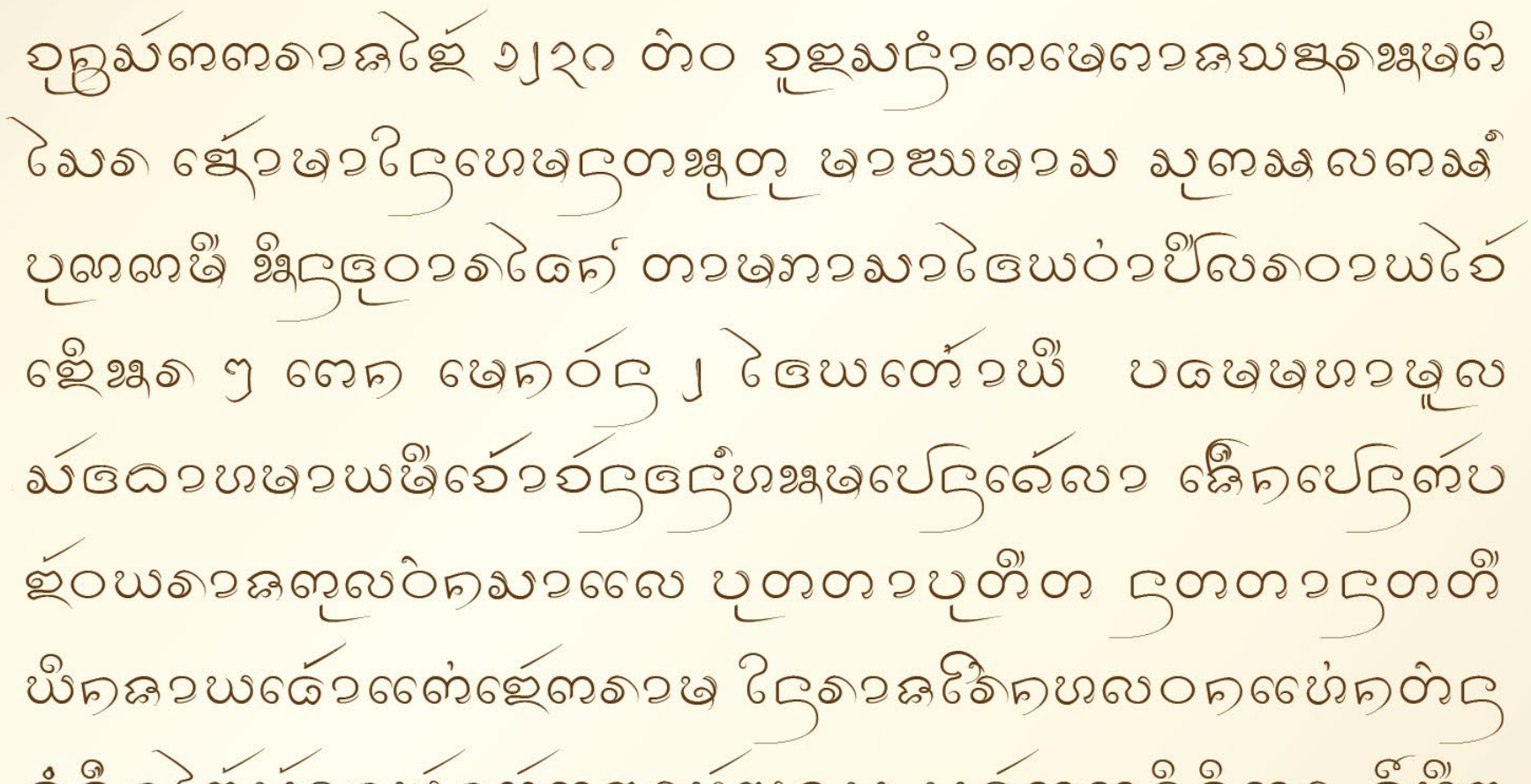

(คำอ่าน-ปริวรรตและปรับคำ)

“จุฬศักราชได้ 1238 ตัว ชวดฉนำกัมโพชะขอมพิสัย เข้ามาในเหมันตอุตุ มาฆมาส ศุกลปักษ์ ปุณณมี อินทุวารไถง ตามภาษาไทยว่าปีรวายไจ้ เดือน 5 เพ็ง เม็งวัน 2 ไทยเต่ายี ฯ ปฐมมหามูลศรัทธาหมายมีเจ้าจันทน์หอมเป็นเคล้า เชิ่งเป็นกับด้วยราชกุลวงศาแล ปุตตาปุตตี นัตตานัตตี ญิงชายเฒ่าแก่เด็กราม ในราชโรงหลวงแห่งตน ก็จิ่งได้สร้างยังอักขรมัญชุสะ สุวรรณวิจิตร คือหีบลายคำหลังนี้ ไว้ค้ำชูโชฏกะศาสนาพระโคดมเจ้า ตราบ 5,000 พระวัสสา ขอเป็นประจัยค้ำชูต่อเท้ารอดนิพพานแด่เทอะ ฯ

อ้างอิง

พระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค). (2516).
พงศาวดารโยนก. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

พระรัตนปัญญาเถระ. (2501). ชินกาลมาลีปกรณ์ (ร.ต.ท. แสง มนวิทูร, ผู้แปล).
พระนคร: กรมศิลปากร.

สมหมาย เปรมจิตต์. (2518). รายชื่อวัดและนิกายสงฆ์โบราณในเชียงใหม่.
เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุรพล ดำริห์กุล. (2545). ข่วงเมืองและวัดหัวข่วงกับแบบแผนของเมือง
ในดินแดนล้านนา: รายงานการวิจัย. เชียงใหม่: คณะวิจิตรศิลป์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่. (ม.ป.ป.). แผนที่เมืองนครเชียงใหม่.
สืบค้นจาก https://www.finearts.go.th/chiangmailibrary/view/24793 – แผนที่
เมืองนครเชียงใหม่

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่